

סוגיה ז: דיני תחומין (3): דיני ביטול

רקע

"שמועה עמומה היא אצל המפרשים לבארה דמה שטענו לא השיב לו ואין התירוץ דומה לקושיא ונתחבטו בה הרבה" [מיוחס לשיטה מקובצת ד"ה כי סליק]. הראשונים מעידים שסוגייתנו קשה להבנה. הקושי בסוגיה כפול:

א. יסוד הדין אינו ברור.

ב. גם לאחר הבנת יסוד הדין, קשה מאוד להבין את השקלא וטריא בסוגיה. סוגייתנו עוסקת בדין ביטול בתחומין. המשנה [ז.] אומרת שאשה השואלת תבלין, מים ומלח מחברתה ומצרפת אותם לעיסה, העיסה כרגלי שתייה, ומותר להוליכה רק למקום ששתי הנשים יכולות ללכת אליו. הגמ' דנה מדוע העיסה אינה קונה שביתה כרגלי בעלת העיסה בלבד, והרי התבלין, המים והמלח מתבטלים בעיסה.

המושג "ביטול" השכיח ביותר בש"ס הוא ביטול של איסורים, וכך ניתן להבין גם את הדין בסוגייתנו. דין תחומין הוא דין איסורי, והקביעה האם העיסה קונה שביתה כרגלי שתי הנשים או כרגלי בעלת העיסה תלויה בדיני ביטול איסורים.

ניתן להבין שדיני ביטול איסורים אינם רלוונטיים לסוגייתנו, שהרי כל מרכיבי העיסה מותרים, והדיון הוא בבעלות על העיסה. האם העיסה מורכבת מקמח של השואלת ומתבלין, מים ומלח של המשאילה, או שהתבלין, מים ומלח איבדו את זהותם בתוך העיסה, והעיסה קונה שביתה כרגלי בעלת העיסה בלבד.

כדי שדיני ביטול איסורים המובאים בגמ' יהיו ברורים נרחיב מעט בהסברם:

דיני תערובות מתחלקים לשני סוגים:

א. תערובת יבש ביבש. ב. תערובת לח בלח.

בתערובת לח בלח שני החומרים מתערבים זה בזה, ונוצר מוצר הומוגני, שכל גרגיר וגרגיר ממנו מורכב בצורה שווה מאיסור וממהיתר כאחד. תערובת של יבש ביבש היא ערבוב של מוצרים שונים שכל אחד עומד בפני עצמו [לדוגמא: שלוש חתיכות בשר, שתיים של בשר שחוטה ואחת של בשר נבלה שהתערבו זו בזו, הרי לפנינו תערובת של יבש ביבש. כל חתיכה יש לה את הזהות המוגדרת שלה, אנו רק לא יודעים מהי החתיכה הכשרה ומהי החתיכה של בשר נבלה].

תערובת לח בלח מתפצלת לשני סוגים:

א. תערובת מין במינו. ב. תערובת מין בשאינו מינו.

תערובת מין במינו היא תערובת המורכבת משני מינים זהים, אחד אסור ואחד מותר. לדוגמא חלב המתערב בשומן או חלב פרה כשרה המתערב עם חלב פרה טריפה. תערובת

מין בשאינו מינו היא תערובת של שני מינים שונים, כגון: בשר נבלה שנפל לתוך מרק ירקות.

בתערובת מין בשאינו מינו האיסור מתבטל בצורה מציאותית - שהרי הוא איבד את זהותו בתערובת. בתערובת מין במינו האיסור מתבטל רק מבחינה הלכתית - שהרי זהותו הפיזית לא התבטלה, אלא להפך הצטרפה לרוב והגדילה אותו.

בתערובת מין בשאינו מינו, יש שני מצבים שונים:

1. טעם האיסור מורגש בתערובת [במונחים התלמודיים: "האיסור נותן טעם"].

2. טעם האיסור אינו מורגש בתערובת ["האיסור אינו נותן טעם"].

כשהאיסור אינו נותן טעם, האדם אוכל את מרק הירקות, ואינו טועם את טעם בשר הנבלה שנפל לתוכו. במקרה זה, האיסור התבטל בצורה מוחלטת, ומותר לכולי עלמא לאכול את התערובת לכתחילה. כשהאיסור נותן טעם, האוכל את מרק הירקות חש בטעם הבשר שמשפר את טעם המרק. במקרה זה האיסור אינו מתבטל, ואסור לכולי עלמא לאכול את התערובת, מפאת האיסור שנמצא בתוכה.

בתערובת מין במינו מציאות שונה. מצד אחד דינו חמור מתערובת של מין בשאינו מינו, שהרי האיסור אינו מאבד את זהותו, כיוון שמבחינה פיזית הוא זהה להיתר. מצד שני דינו קל יותר מתערובת של מין בשאינו מינו, שהרי האיסור אינו נותן טעם בהיתר.

לפיכך נחלקו התנאים [זבחים עז:]: בדינו. רבנן סוברים שמין במינו בטל מהתורה ברוב, ור' יהודה סובר שמין במינו מהתורה אינו בטל כלל. לדעת ר' יהודה ביטול מותנה בביטול פיזי של האיסור בהיתר. במין במינו אין ביטול פיזי, ולכן האיסור אפילו באלף לא בטל. רבנן חולקים וסוברים שאף ביטול הלכתי מהוה ביטול. האיסור מאבד את זהותו ההלכתית, ומתבטל בהיתר. כיוון שהאיסור אינו מורגש, הוא בטל מהתורה ברוב.

להקלת לימוד הסוגיה מומלץ ללמוד על פי הסדר הבא:

א. לימוד גמ' בסיוע של רש"י כדי להבין כל מימרא בפני עצמה, אף אם מהלך הסוגיה אינו ברור.

ב. הבנת השקלא והטריא על פי המאירי, המבאר את הסוגיה בצורה הברורה ביותר.

ג. הבנת הסוגיה על פי הרא"ה, המרחיב בהסבר כל שלב ושלב.

ד. לימוד שיטת רש"י, ונסיון להסביר כיצד הוא מבאר את הסוגיה [ניתן להעזר במיוחד לשיטה מקובצת המבאר את שיטת רש"י בהרחבה].

מקורות

א. לח-לט. "וכן האשה ששאלה מחברתה... הא בעבה הא ברכה"

ב. מאירי ד"ה יש דברים בסוגיה זו

רא"ה על אתר

תוס' על אתר

מאירי ד"ה יש דברים בסוגיה זו

יש דברים בסוגיא זו שאתה צריך בהם לביאור והוא ששאלו ליבטיל מים ומלח לגבי עיסה דהויא לה רובא ולפי מסקנת הסוגיא הוא הדין שנשאלה בתבלין ותמה ר' אבא על שאלתם וכי משום דחלק המשאל מועט אמרינן ליבטיל אצל חלק השואל וכי מי שנתערב קב חטין שלו בעשרה קבין חטים של חברו מי בטיל והיו סבורים עליו דמדקאמר חטים בחטים משום מין במינו אתי עלה בשאינו מינו הוא ואחיכו עליה דהא מתניתין מין בשאינו מינו הוא דלא בטיל הא חטים בשעורים יהא אף הוא מודה שבטל הואיל ומין [צ"ל: בשאינו מינו הוא] וכשראו שאינו חוזר בדבריו ותמה על (ליצנותו) [צ"ל: ליצנותם] חזרו והוסיפו בטענתם שאף כשנדין את משנתינו במין במינו הרי מכל מקום לרבנן בטל וא"כ לרבנן מיהא ליבטיל ואף כשיהא נדון במין במינו. ובא רב ספרא לבאר שתמיהתו של רב אבא לא מדין מין במינו הוא שהרי משנתנו מין בשאינו מינו הוא אלא מדין שאין לומר דין בטול אלא לענין איסור שנתערב וכל שמתערב ממון של זה בתוך ממון של זה לא הפסיד זה את שלו בכך ומתוך כך ראוי לומר שלא תפקע שביתתו ממנו ואם תאמר שבממון מועט כזה אינו חייב והלא בבורר צרור מתוך גרנו של חברו משלם לו דמי חטים הואיל והוא היה מוכרן עם החטים ונמצא הוא מחסר את מדתו והכא נמי כי לא חסריה ולא דוקא חסרון מדה אלא כך היא הכונה הכא נמי אע"ג דממון קלישא הוא חייב הוא להחזירו ומאחר שכן אע"ג דלגבי איסורא בטיל אין ראוי לפקע שביתת המשאל ממנו ומה שבא בלשונו חטים בחטים לאו דוקא דהוא הדין חטים בשעורים אלא דממונא לא בטיל שלא יהא שם בעליו עליו ובא אביי להשיבו דבורר צרור הוא ממון שיש לו תובעין אבל מים ומלח אין להם תובעין ופירשו גדולי הרבנים שאין להם תובעין היום ואיסור תחומין שאינו אלא היום בטל והגירסא הנכונה שאחר זה אלא הא דאמר רב חסדא וכו' ואין גורסין אמר ליה רב ספרא שאינה קושיא בפני עצמה אלא מקושיא דאביי היא כלומר אפילו תימא דלא שני לך בין ממון שיש לו תובעין לשאין לו ואף בשאין לו תובעין לא בטיל אלא הא דאמר רב חסדא לענין טומאה נבלה בשחוטה ר"ל כזית נבלה שנתערבה בכמה זיתים של שחוטה שהשחוטה אי אפשר לחזור כנבלה והוה ליה מין בשאינו מינו והנוגע בכלן טהור הואיל ואי אפשר למבטל ר"ל הרוב לחזור כמתבטל ר"ל כמיעוט אבל כזית שחוטה שנתערבה בכמה זיתים של נבלה אין השחוטה בטלה לשם שהרי הרוב אפשר לחזור כמיעוט לענין טהרה דלכך מסרחא אינה קרויה נבלה והוה ליה כמין במינו שאינו בטל לענין טומאה כמו שנבאר ואין השחוטה מטמאה במגע וכו' ומ"מ למדנו לענין נבלה בשחוטה דבטל וסתם נבלה אין לה תובעים הכי נמי דאי אית ליה בעלים לא בטל וכי תימא הכי נמי והרי חפצי הפקר לר' יוחנן בן נורי קונין שביתה במקומן עד שהמוצאן יכול להוליכן אלפים אמה לכל רוח אם המוצא יכול לילך שם אבל אם עירב המוצאן לצד אחד אינו מוליך חפצים אלו חוץ [לאלפים] ממקום מציאתם ואפילו יש להם בעלים הואיל ואין להם תובעים (שמא) [אלמא] בתר תובעים אוליגין ולא בתר בעלים וכל שאין להם תובעים אף על פי שיש להם בעלים בטל וא"כ אכתי הדר קושיין ליבטל מים ומלח הואיל ואין להם תובעים בזמן איסור התחומין והשיבו רב ספרא לסיוע לר' אבא ומי קא מדמית איסורא לממונא כלומר נבלה בשחוטה והדומה לה עקר התערובת הוא איסור בהיתר עד שכשאדם מזכיר התערובת אין אומרים ממון פלוני נתערב עם ממון פלוני אלא איסור פלוני נתערב עם היתר פלוני וראוי לומר שיבטל כלומר שאין הדבר תלוי בבעלים או בתובעים אלא בשם איסור והיתר ושם ממון וממון ומים ומלח עקר התערובת (וזכר) [נזכר] בו שם ממון וממון אף על פי שאיסור תחומין (לגרר) [נגרר] אחריו והילכך אין ראוי לומר שיבטל והשתא קמא לן מילתא דר' אבא שפיר שאין לומר שיהו מים ומלח בטלות אצל העיסה והגירסא הנכונה שאחר זה אביי אמר גזרה שמא תעשה עיסה בשותפות כלומר דאע"ג דקמא לה מילתא דר' אבא שפיר אביי קאי בהריקיה דכל שאין לו תובעין בטל והדרא קושיין מתרין

לה שמא אם תאמר כן יזדמן פעם אחרת שיהיו עושות עיסה בשותפות ותוליד כל אחת למקומה וזו ודאי כרגלי שתיהן היא ורבה אמר תבלין לטעמא עבידי כלומר לא חלק על אביי אלא שהשאלה כשם שהיתה במים ומלח כך היתה בתבלין ותירץ אביי זו של מים ומלח ובא רבא לפרש שבתבלין לקדרתה מיהא אין צריך לבא בה מטעם גזרה דתבלין נותן טעם הוא ולא בטיל לענין תחומין שאף בתערבתו מתוך טעמו שמו עליו וכשם שאינו בטיל לענין איסור כך אינו בטיל לענין תחומין ורב אשי תירצה משום דדבר שיש לו מתירין כזו שהיא נתרת למחר לא בטיל ואף על פי שבתלמוד המערב שבמסכת שביעית אמרו דכל בשאינו מינו אף בשיש לו מתירין בטיל בזו אמרו שאינו בטיל מפני שהתבלין והמלח מטעימים הרבה והמים הם הם שעושים את הלחם והדבר הוא כאלו הוא בעין זהו הנראה לי בפירוש שמועה זו ובגירסאות שבה אף על פי ששאר מפרשים משנים בה הרבה הן לענין גירסא הן לענין פירוש ומעתה אנו חוזרין לכתוב היוצא ממנה דרך פסק.

ר א "ה ע ל א ת ר

כי סליק רבי אבא אמר יהא רעוא דאימא מלתא דתתקבל כי סליק אשכחיה לר' אבהו ולר' חנינא ולר' יצחק נפחא דיתבי וקאמרי אמאי ולבטיל מים ומלח לגבי עיסה. שמועה זו מקופחת ונתקשיתי בה הרבה וכך נראה לי פירושה, הא דמקשינן ולבטיל מים ומלח לאו בתורת ביטול שאר איסורין אתינן עליה דלא נחתנין למידק עיסה אי הויה בכדי ביטול דמים ומלח, ותו דודאי דלא הויה דליכא בעיסה ששים דמים ומלח, אלא הכא קאמר דמים ומלח לא חשיבי לגבי עיסה ומשום מים ומלח לא דינה דניחשביה לעיסה זו משותפת לבעלת מים ומלח, וכמאן דאמר מסתבר טעמיה דרבי יהודה במים ותמיהא להו מאי טעמיה דתנא קמא, ובמלח לכולי עלמא, היכי איפשר דמשום מים ומלח דהוו דידה דלא חשיבי כלל נוחשביה בעלים בהאי עיסה.

אמר להו הרי שנתערב לו קב של חטין בעשרה קבין חטין של חבריו יאכל הלה וחד. והוא הדין אפילו במרובה הרבה. אחיכו עליה אמר להו גולתיכו שקלי הדור אחיכו עליה אמר רב אושעיא שפיר עבוד דאחיכו עליה מאי שנא חטין בשעורים דלא אמר להו דהוה ליה דמין בשאינו מינו ומין בשאינו מינו ובטיל. פירוש ובהאי גונא דלא מינכר כגון שעשה מהן סלת. חטין בחטין נמי נהי דלרבי יהודה הוא דלא בטיל משום מין במינו לרבנן בטיל. ולרבי יהודה אף על גב דבש ביבש חד בתרי בטיל כדפרישנא בגיטין, שאני הכא דסופו דמתערב בעיסה. והשתא רב הושעיא סבר דר' אבא קב חטין דאיסורא קאמר בעשרת קבין חטין דהיתירא, ולא דוקא עשרת כדכתיב. וכי תימא ומאי האי דקאמר חטים בחטים נמי לרבי יהודה הוא דלא בטיל דהא פרישנא דלאו בתורת ביטול שאר איסורין אתינן עליה לעיל אלא משום דמים ומלח לא חשיבי, איכא למימר דהכי קאמר דבשלמא לרבי יהודה דחמיר ליה מין במינו כולי האי דלא בטיל לעולם דינא הוא דחשיב, ומים ומלח נמי מין במינו לגבי עיסה כיון שאי איפשר לעיסה אלא בהן, ושפיר חשיבי דניחשביה לבעל מים ומלח בעלים בהאי עיסה כיון דאשכחן בעלמא מין במינו דחשיב כולי האי דאפילו באלף לא בטיל, אבל לרבנן דאית להו מין במינו בטיל בשיעורו ליכא חשיבותא טפי במין במינו והדרינן לקושיין דלענין תחומין לא חשיבי מים ומלח דניחשביה לבעלת מים ומלח בעלים בעיסה זו, ולא משום ביטול דבעיסה אין בה כדי ביטול מים ומלח אלא משום דלא חשיבי.

אמר ליה רב ספרא משה שפיר קאמר להו. רב ספרא קרי לרב הושעיא משה בלשון כבוד וקאמר דשפיר קאמר להו ר' אבא. לא שמיע להו הא דאמר רבי חייא קטוספאה משמיה דרב הבורר צרורות מתוך גרנו של חברו משלם לו דמי חטים, אלמא כילא חסריה הכא נמי כילא חסריה. פירוש ואפילו למאן דאמר דבר גורם לממון לאו כממון דמי, משום דהכא ממון גמור חשיב דכילה חסריה והוא אינו רשאי לחזור ולערבם כיון שנתערבו, והיכי קאמר רב ספרא דאיכא למיגמר מהכא דלא תלוי

מילי בחשיבותא דגופייהו דהא צרור לא חשיב בגופיה כלל ואפילו הכי חשיב ממון גמרו משום דמשלים למדה ואלמלא הוא חסרה מדתו, הכא נמי כילה חסריה כלומר הכא במים ומלח אף על גב דלא חשיבי בגופייהו מכל מקום הרי העיסה נעשית על ידם ואי איפשר לה בלא הם והיא עבה וגסה בשבילן ומתמלאה מדתה ואלמלא הם מדתה חסרה הילכך שפיר איכא למימר דחשיבי דעדיפי בטעמייהו מצרור הילכך חשיבי ולא בטלי.

אמר ליה אביי ולא שני ליה למר בין ממון שיש לו תובעין לממון שאין לו תובעין. פירוש מאי קא מדימית ההיא דצרור להא דהכא, דהתם איתמר לענין תביעת ממון ולענין תשלומי ממון והתם חשיב כשיש לו בעלים לענין שלם לו ממון דהא אזקיה וחסריה, אבל לגבי שאר דינין דלא תביעת ממון בתר בחשיבותא דגופא איכא למיזל כי הא דשמעתין דהכא לאו לענין תשלומין איתנן למימר אלא אי חשבינן לבעלת מים ומלח בעלים בעיסה זו, והכא איכא למימר דכיון דלא חשיבי בגופייהו בטלי ואף על גב דאית להו בעלים, והכא לא שנא בין שהיו לה מים ומלח אלא בשאלה או בגזל דהא לאו לענין תשלומין דיינין אלא למימרא דלא חשיבי ולא חשיבא עיסה זו אלא של בעלים אחד ולגבי שאר דינן בחשיבותא דגופייהו תליא מילתא, ולא דמו כלל לענין דין תביעת ממון דמשום תביעת ממון כשיש לו בעלים אפילו מידי דלא חשיב בגופיה חשיב משום דכילה חסריה ואזקיה ומשום בעלים דתבעי, הא לענין שאר דינין כל היכא דלאו לענין תביעת ממון בחשיבותא דגופייהו תליא מילתא ולא שנא בין אין להם בעלים לשיש להם בעלים וכל היכא דלא חשיבי דינא הוא דבטלי ואף על גב דאית להו בעלים, דאי לא תימא הכי אלא דאפילו לגבי שאר דינין כל היכא דאית להו בעלים חשיבי וכיון דאלו לענין תביעת ממון חשיבי משום בעלים ואף על גב דליכא חשיבותא בגופייהו הכי נמי לענין שאר דינין חשיבי משום בעלים ואפילו בלאו חשיבותא דגופייהו, אלא הא דאמר רב חסדא נבלה בשחוטה בטלה לפי שאי אפשר לשחוטה שתעשה נבלה שחוטה נבלה אינה בטלה לפי שאיפשר לנבלה שתעשה שחוטה הכי נמי דכי אית להו בעלים לא בטלה. פירוש הא דרב חסדא במנחות [כג.] ואליבא דרבי יהודה דאמר מין במינו לא בטלי, וקאמר רב חסדא דנבלה בשחוטה בטלה דבתר מבטל דהוא רובא אזלינן אם איפשר לו להיות כמועט, וכאן אי אפשר לשחוטה שתעשה נבלה שתהא מטמאה הילכך חשיב מין באינו מינו ובטל בששים, ולא לענין איסור דלענין איסורא ודאי חשיב מין במינו דהאי בשר והאי בשר ולא בטיל לעולם כדמוכח בחולין בהדיא, אלא לענין טומאה כדקאמרינן, ולענין טומאה הוא דחשיבה ליה מין בשאינו מינו לפי שאי אפשר לשחוטה שתעשה נבלה ואם נגע טהור בכולן טהור והוא דאיכא ששים דהיתירא, ואף על גב דלענין איסור אסירי לענין טומאה טהור. שחוטה נבלה אינה בטלה לענין טומאה אפילו בששים, ואם נגע טהור באחת מהן הוה ליה ספק טמא ולא ודאי, ואף על גב דרובן טמאות ההיא מספק טומאה אכלהי משום דהוה ליה מין במינו ולא בטיל, לפי שאיפשר לנבלה שהיא הרוב שתעשה שחוטה דלכי מסרחא לא מטמאה, הכי נמי דכי אית ליה בעלים לא בטלה, דנימא משום בעלים דחשיבא ולא בטלה אף לגבי שאר דינין ולא לענין תביעת ממון.

ותמיה' לי טובא מאי שנא דמיייתנן מיהא דרב חסדא טפי משאר איסורין הוה ליה למימר דאי לא תימא הכי כל איסורין שבתורה דבטלי בששים הכי נמי דכי אית להו בעלים לא בטלה. ומסתברא לי דמשאר איסורין שבתורה לא מיייתנן דשאר איסורין שבתורה לא דמו כלל להא דשמעתין דשאר איסורין לא עבדי מידי בהיתירא ולית להו גריעותא נמי בביטולא, דביטולא דידהו לאו משום דגריעי אלא דהכי קאמר רחמנא חד בתרי בטיל, ואפילו לרבנן בדלא יהיב טעמא ואפילו בששים, והתם ודאי פשיטא מילתא דליכא לשווי בהו הפרישא בין לית להו בעלים להיכא דאית להו בעלים, אלא מיהא דנבלה מיייתנן דלענין טומאה עבדא מעשה בשאר חתיכות דהא אסרה לכולהו שאר חתיכות, ואף על גב דלענין איסורא ודאי מינכרא האי נבלה הכא דאסרה לכולהי, אפילו הכי משום

תערוכת פקעה חשיבותא טומאה דחשיבותא דנבלה טומאתה, ודמיא להא דמים ומלח דמינכרי בעיסה, ואפילו הכי משום תערוכת איכא למימר דפקעה חשיבותיהו דכיון דמערבי לא חשיבי ובטלי, הכי נמי בההיא דנבלה דאי אית ליה בעלים לא בטלה דכי אית לה בעלים לא פקעה חשיבותא ומטמאה.

וכי תימא הכי נמי דכי אית לה בעלים לא בטלה, דשני לן בין אית לה בעלים להיכא דלית לה בעלים, והא תנן רבי יוחנן בן נורי אומר חפצי הפקר קונין שביתה אף על פי שאין להם בעלים כמי שיש להם בעלים דמי. והשתא לא מיתנין לדר' יוחנן בן נורי ראיא להאי דינא כלל למימרא דהכא דינא הוא דבטיל, דההיא לאו ראיא היא כלל להכי, וקושיא נמי ליכא מינה דאף על גב דקנו שביתה איפשר דבטלי, אלא לא מיתנין מינה אלא למימר דליכא הפרישא בין יש לה בעלים לשאין לה בעלים. ואיכא נוסחי דלית בהו הא דרבי יוחנן בן נורי. ומכל מקום הינו מימריה דאביי דלגבי שאר דינן לא שנא אין להם בעלים לא שנא יש להם בחשיבותא דגופיהו תליא מילתא ואשכחן דמשום תערוכת פקע חשיבותיהו ואפילו ביש להם בעלים.

אמר ליה. פירוש רב ספרא לאביי. איסורא בטיל ממונא לא בטיל. פירוש דליכא לדמויי ההיא דנבלה כלל כלל להא דהכא, דההיא איסור גרידא דאיסור וטומאה כהדדי נינהו ולענין איסורא גרידא ודאי ליכא הפרישא בין יש להם בעלים לאין להם בעלים, אבל הא דשמעתין איסורא דאית ביה ממונא הוא ודתליא בממונא דענין איסור תחומין מתלא תלי בממונא אם יש לאחרים שותפות בה, וכיון דאשכחן דחשוב לענין תביעת ממון אפילו מידי דלא חשיב גופיה כגון בורר צרור, הוא הדין וכל דכן נמי דחשיב שותפות לענין תחומין אפילו במידי דלא חשיב בגופיה ושפיר חשיב כל היכא דאית להו בעלים. והיכא דהו הפקר לא נחתנין להאי דינא דלית הילכתא כר' יוחנן בן נורי דאמר חפצי הפקר קונין שביתה. אי נמי אפילו לרבי יוחנן בן נורי דקנו להו שביתה כמאן דאית להו בעלים דיינין לה לענין תחומין.

אביי אמר גזרה שמא תעשה עיסה בשותפות. פירוש טעמא דמתני' דאי שרית ליה במים ומלח אתיא נמי למימר דהוא הדין נמי בכל מועט במרובה ואפילו בקמח עצמו. ורבי יהודה לא חייש להכי במים שאין להם ממש וכלין לגמרי.

רבא אמר תבלין לטעמא עבידי וטעמא לא בטיל. והוא הדין למים דמנכרי בעיסה דלא סגי לה בלאו הכי. רב אשי אמר משום דהוי ליה דבר שיש לו מתירין וכל דבר שיש לו מתירין חשיב טובא דאפילו באלף לא בטיל. ודוקא מין במינו, והכי תניא בהדיא בתוספתא משמיה דר' שמעון דדבר שיש לו מתירין מין במינו במשהו שלא במינו בנותן טעם. והכי נמי מים ומלח לגבי עיסה כמין במינו חשיב כדפרישנא לעיל.

הסבר הסוגיה

"האשה ששאלה מחברתה תבלין ומים ומלח לעיסתה הרי אלו כרגלי שתיהן רבי יהודה פוטר במים מפני שאין בהן ממש". [משנה לז].

נחלקו רבי יהודה ורבנן בעיסה של אשה שיש בה תבלין, מים ומלח של חברתה. רבנן סוברים שהעיסה מורכבת מחומרים של שתי הנשים, ולכן היא כרגלי שתיהן. רבי יהודה סובר, על פי המבואר בגמ' [לט], שמים בעיסה ובתבשיל עבה מתבטלים, מים בתבשיל רך נראים ואינם בטלים. מלח סדומית מתבטל בעיסה, מלח אסתרקנית אינו מתבטל בעיסה.

מפשטות המשנה משמע שרבי יהודה ורבנן נחלקו בהגדרת זהות מרכיבי העיסה. רבנן סוברים שעיסה מוגדרת מכל החומרים המרכיבים אותה, ולכן כל מרכיבי העיסה אינם מאבדים את זהותם בעיסה. העיסה זקוקה לקמח, מים, מלח ותבלין, ולכן כל החומרים הללו אינם מאבדים את זהותם בעיסה, והעיסה קונה שביתה על פי קניית השביתה של מרכיביה. רבי יהודה סובר שעיסה אינה מוגדרת על פי כל החומרים המרכיבים אותה, אלא על פי החומרים החשובים שנותנים לעיסה את זהותה, יש חומרים שמאבדים את זהותם בתוך העיסה, והעיסה אינה קונה שביתה כרגלי בעליהם. מהגמ' [לט.] עולה שלמרות שמים חיוניים ליצירת העיסה ולבישול התבשיל, הם מאבדים את זהותם בתבשיל, ואין התבשיל קונה שביתה כרגלי בעליהם, אלא אם מדובר בתבשיל רך, שהמים ניכרים בו, וכיוון שניכרים, אינם מאבדים את זהותם. כמו כן, מלח קובע את טעם העיסה, אבל מלח סדומית מאבד את זהותו בתבשיל, מלח אסתרונקנית הוא מלח עבה, ומפאת גודלו אינו מאבד את זהותו בתוך העיסה והתבשיל.

הגמ' שואלת מדוע לדעת רבנן מים ומלח אינם מאבדים את זהותם בעיסה, והרי הם בטלים לגבי עיסה. בפשטות נראה לפרש ששאלת הגמ' מבוססת על דין ביטול באיסורים. כשם שבאיסורים המיעוט מתבטל ברוב כך כאן יתבטלו המים והמלח שהם מיעוט בעיסה. מסביר המיוחס לשיטה מקובצת [ד"ה כי סליק] שלמרות שעל פי כללי איסורים המים ומלח אינם בטלים בעיסה, שאין בעיסה ששים כנגדם, והמים מעמידים את העיסה ודבר המעמיד אינו בטל, סוברת הגמ' שתחומין דרבנן ואין בעיסה חפצא של איסור, ניתן לבטל חד בתרי כדין ביטול מהתורה.

הרא"ה [ד"ה כי סליק] מפרש ששאלת הגמ' אינה מדין ביטול איסורים אלא מדין ביטול זהות המלח והמים בעיסה: "הכי קאמר דמים ומלח לא חשיבי לגבי עיסה ומשום מים ומלח לאו דינא דניחשביה לעיסה זו משותפת לבעלת מים ומלח". הגדרת זהות העיסה תלויה בחשיבות מרכיביה, המרכיבים הבסיסיים מגדירים את זהות העיסה, והשוליים מאבדים את זהותם ובטלים בעיסה. הרא"ה מוסיף שהגמ' מקשה מדוע רבנן חולקים על סברת רבי יהודה, הרי מסתבר טעמיה.

רבי אבא עונה על שאלת הגמ': "הרי שנתערב לו קב של חטין בעשרה קבין חטין של חבירו יאכל הלה וחדי?". בפשטות נראה להסביר, וכך מפרש תוס' [ד"ה הרי], שרבי אבא עונה שדין ביטול בתחומין אינו כדין ביטול איסור אלא כדין ביטול ממון, ובממון לא שייך דין ביטול. אדם שחפצו התערב בתוך חפצי חברו זכאי לקבל את חפצו בחזרה, והחבר אינו יכול לומר לו שחפצו התבטל בתערובת. כך המים והמלח מוגדרים מבחינת הזהות הממונית כמים ומלח של המשאילה שקנו שביתה כרגליה, ואינם בטלים בעיסה שקנתה שביתה כרגלי בעלת העיסה.

מהרא"ה משמע שהוא מפרש את דברי רבי אבא בדרך שונה. רבי אבא מוכיח מעירוב חפצו בחפצי חברו שלפעמים מיעוט חשוב ואינו בטל, כך מים ומלח אינם בטלים למרות שהם מיעוט בעיסה.

רב אושעיא דוחה את דברי רבי אבא: "שפיר עבוד דאחיכו עליה מאי שנא חטין בשעורים דלא קאמר להו דהוה ליה מין בשאינו מינו ומין בשאינו מינו בטיל חטין בחטין נמי נהי דלרבי יהודה לא בטיל לרבנן מבטל בטיל". דברי רב אושעיא צריכים עיון שהרי אינם ממין הטענה. רב אושעיא מביא את מחלוקת רבי יהודה ורבנן בדין ביטול איסורים, ומחלוקתם אינה משמעותית לדברי רבי אבא המסביר שמים ומלח אינם בטלים מפני שדין תחומין תלוי בגדר הממוני, ואין ביטול בממון.

מכח קושיה זו מבין המאירי [ד"ה יש], שרב אושעיא לא הבין את דברי רבי אבא. רב אושעיא סבר שרבי אבא הביא דוגמא מעירוב חטים בחטים, מפני שלדעתו יש למים ומלח דין מין במינו בעיסה, ולכן רב אושעיא דחה דבריו, שהלכה כרבנן שמין במינו בטל. הרא"ה, לשיטתו שהדין בסוגיה האם מים ומלח חשובים לגבי עיסה, אינו חייב להכנס לדוחק זה. הרא"ה [ד"ה א"ל הרי שנתערב] מפרש שרב אושעיא מוכיח שמים ומלח אינם חשובים בעיסה. רב אושעיא אומר, שבשלמא אם נפסוק כרבי יהודה, שמין במינו אינו בטל, ניתן לומר שמים ומלח נחשבים בעיסה כמין במינו, וכיוון שמצאנו שמין במינו חשוב כדי לא להתבטל, גם מים ומלח חשובים ואינם מתבטלים, אבל להלכה שאנו פוסקים כרבנן שמין במינו בטל, ומין במינו אינו חשוב יותר ממין בשאינו מין, אין סברא שמים ומלח חשובים ואינם בטלים בעיסה.

רב ספרא דוחה את דברי רב אושעיא: "אמר ליה רב ספרא משה שפיר קאמרת ולא שמיע להו הא דאמר רבי חייא קטוספאה משמיה דרב הבורר צרורות מגרנו של חברו חייב לשלם לו דמי חטים אלמא כילא חסריה הכא נמי כילא חסריה". בדברי רב אושעיא שתי גרסאות: א. גרסתנו: "שפיר קאמרת". ב. גרסת הרא"ה [ד"ה אמר רב ספרא]: "שפיר קאמר להו". לפי גרסתנו רב ספרא דוחה את טענת רב אושעיא, אבל אין הכרח שהוא מקבל את דברי רבי אבא. לגרסת הרא"ה רב ספרא מאמץ את דברי רבי אבא.

לשיטת המאירי, שרב אושעיא לא הבין את דברי רבי אבא, דברי רב ספרא ברורים, שהוא חוזר לטענת רבי אבא, שתחומין מהוה דין ממוני, ובדין ממון אין ביטול. הקושי שבהסבר זה ברור, שרב ספרא היה צריך לומר לרב אושעיא שהוא לא הבין את דברי רבי אבא, ולא היה צריך להביא לו ראיה מרבי חייא קטוספאה. המאירי היה ער לקושי זה, והוא מפרש שרב ספרא רצה לדחות טענה אפשרית, שמים ומלח ששוויים הממוני זעום, בטלים אף בדיני ממון. צרור שווה פחות ממים ומלח ואף על פי כן אינו בטל בגורן, כך מים ומלח אינם בטלים בעיסה.

הרא"ה [ד"ה אמר רב ספרא] מפרש, שרב ספרא מוכיח מצרור שחשיבות אינה נקבעת רק לפי הערך העצמי של החפץ, אלא גם לפי הערך המוסף שלו. כשם שברירת צרור מחייבת תשלום מפני הקטנת הנפח, כך מים ומלח מגדילים את נפח העיסה, והגדלת הנפח יוצרת להם חשיבות.

אביי דוחה את דברי רב ספרא: "ולא שני ליה למר בין ממון שיש לו תובעין לממון שאין לו תובעין". בפשטות ניתן להסביר שאביי דוחה את הבנת רבי אבא שתחומין הוא דין ממון שבו אין ביטול. אביי מסכים שבממון אין דין ביטול, אבל הדין נאמר רק במקום שיש תביעה ממונית. הצרור אינו בטל בגורן מפני שלקחתו פוגעת בממון הבעלים, ומפחיתה את רכושו. כמו כן קב חטים שהתערב בעשרה קבין של חברו אינו בטל, מפני התביעה הממונית להחזרת החטים. אבל בסוגייתנו המשאילה השאילה את המים ומלח ואינה תובעת אותם בחזרה, אלא רק את תמורתם. כיוון שבמים ובמלח שבעיסה אין תביעה ממונית, הם בטלים בעיסה.

הרא"ה מפרש שאביי דוחה את הבנת רב ספרא, שהגדלת הנפח יוצרת חשיבות המונעת ביטול המים והמלח בעיסה. הגדלת הנפח אינה יוצרת חשיבות, ומים ומלח שאין להם חשיבות עצמית בטלים בעיסה. צרור אינו בטל רק מפני ההפסד הממוני שנגרם בברירתו.

בהמשך הסוגיה יש שתי גרסאות השונות זו מזו בהבנת הגמ'. גרסתנו, שהיא גרסת רש"י [ד"ה אמר ליה]: "אמר ליה וליטעמין הא דאמר רב חסדא נבלה בטלה בשחוטה לפי שאי אפשר לשחוטה שתעשה נבלה שחוטה אינה בטלה בנבלה לפי שאפשר לנבלה שתעשה שחוטה הכי נמי דכי אית לה בעלים לא בטלה". לפי גרסה זו, רב ספרא מביא את דברי רב חסדא כדי לדחות את דברי אביי. הרא"ה [ד"ה א"ל אביי] גורס: "וכי תימא הכי נמי אלא הא דאמר רב חסדא...". לפי גרסה זו, אביי מביא את דברי רב חסדא כדי להוכיח את טענתו, ולדחות טענת רב ספרא.

רב חסדא סובר שלשיטת רבי יהודה שמין במינו אינו בטל, יש חילוק בדיני טומאה וטהרה בין שחוטה שהתערבה בנבלות לבין נבלה שהתערבה בשחוטות. אין אפשרות שבשר שחוטה יטמא, אבל יש אפשרות שבשר נבלה לא יטמא, ודבר זה מתרחש כשהנבלה מסריחה ואינה ראויה לגר. כשהנבלה אינה ראויה לגר פוקע ממנה שם אוכל, ואינה מטמאה. כיוון שבשר שחוטה לעולם אינו מטמא, בשר שחוטה מהוה מין בשאינו מינו בבשר נבלה, וכשנבלה מתערבת בשחוטות, הנבלה בטלה והנוגע בחתיכה ואינו יודע במה נגע, טהור. בשר נבלה יכול להטהר, ולכן שחוטה שהתערבה בנבלות, דינה כמין במינו שאינו בטל, והנוגע בחתיכה אחת אינו טמא בתורת ודאי, שמא נגע בשחוטה.

הרא"ה מפרש שאביי מביא ראיה לדבריו, שיש חילוק בין ממון שיש לו תובעים לממון שאין לו תובעים. אם תאמר שאין חילוק ביניהם, ובעלות על חפץ מונעת ביטולו אף כשאין תביעת ממון, נבלה שיש לה בעלים והתערבה בשחוטות טמאה, שהבעלות על הנבלה מונעת ביטולה.

הרא"ה מקשה את השאלה המתבקשת, מדוע אביי מוכיח את דבריו מעירוב נבלה בשחוטות, ואינו מוכיח את דבריו מכל דיני תערובות, שלא מצאנו שיש בהם חילוק בין איסור שיש לו בעלים לבין איסור שאין לו בעלים [לא זכיתי להבין את תירוץ הרא"ה].

רש"י מפרש שטענת אביי היתה שלצרור יש בעלים שיכולים לתבוע אותו, ולכן צרור אינו בטל בגורן, אבל למים ולמלח אין בעלים, שהרי האשה השאילה אותם לחברתה, ואינה

תובעת אותם ממנה, ולכן הם בטלים בעיסה. רב ספרא מקשה על שיטת אביי שכל ממון שיש לו בעלים אינו מתבטל מפני האפשרות שבעליו יתבעו אותו, מנבלה שהתערבה בשחוטות שמתבטלת אף אם יש לה בעלים.

שיטת רש"י קשה, שהרי רב ספרא סובר כרבי אבא, שהזכות הממונית מונעת ביטול, ומדוע הקושיה שהוא מקשה על אביי אינה קשה לשיטתו? מסביר התוס' [ד"ה הכין] שיש הבדל מהותי בין שיטת רב ספרא לשיטת אביי. רב ספרא סובר שדין "ביטול" מועיל לבטל את האיסור ואינו מועיל לבטל את הבעלות מהחפץ. אביי סובר שהבעלות מונעת את עצם הביטול. לפי אביי שהבעלות מונעת את עצם הביטול, מים ומלח מתבטלים בעיסה, שהרי אין להם בעלים שימנעו את הביטול, ונבלה אינה בטלה בשחוטות, שהרי יש לה בעלים שימנעו את הביטול. לפי רב ספרא, מים ומלח אינם מתבטלים בעיסה, שהרי דין "ביטול" אינו מתייחס לבעלות של המשאילה, ולשביתה שהם שובתים כרגליה, ונבלה מתבטלת בשחוטות מפני שביטולה דין איסורי ולא דין ממוני.

ממשיכה הגמ': "אמר ליה מי קא מדמית איסורא לממונא איסורא בטיל ממונא לא בטיל". לגרסת רש"י, שרב ספרא הביא ראיה מביטול נבלה בשחוטות לדחות את דברי אביי, משפט זה הוא תשובתו של אביי. לגרסת הרא"ה שאביי הביא ראיה מביטול נבלה בשחוטות לדחות את דברי רב ספרא, משפט זה הוא תשובתו של רב ספרא.

לשיטת רש"י, אביי אומר שהסברו של רבי אבא אינו נכון. אף אם נקבל את ההנחה שאין דיני ביטול בממון, המים והמלח בטלים בעיסה, מפני שדינם אינו דין ממון אלא דין תחומין שהוא איסור.

לשיטת הרא"ה, רב ספרא אומר שדינו של רבי אבא נכון. הוכחתו של אביי שבעלות אינה יוצרת חשיבות לחפץ ואינה מונעת את ביטולו אינה רלוונטית לדין תחומין, שהוא דין ממוני, ובממון אין דין ביטול.

אולי ניתן להרחיב בביאור תחילת הסוגיה, ולחדד את המחלוקת בין רבי אבא לבין רב אושעיא. כל האמוראים מודים לדברי רבי אבא: "הרי שנתערב לו קב חטים בעשרה קבין חטין של חברו יאכל הלה וחדיו?", אלא שהם חולקים בטעם ההלכה. את הדין ניתן להבין באחת משלוש דרכים:

א. זכות ממונית אינה בטלה. חפץ יכול להתבטל אבל זכות ממונית אינה בטלה. כשחפץ של אחד מתערב בחפצים של חברו, החפץ עצמו מתבטל ככל מיעוט שמתערב ברוב, אבל הזכות הממונית אינה בטלה, ובעל החפץ יכול לדרוש את ממונו הקיים בתוך התערובת.

ב. הזכות הממונית מונעת את ביטול החפץ. כיוון שיש לבעל החפץ זכות ממונית, הזכות מונעת את ביטול החפץ, והחפץ אינו בטל בתערובת.

ג. אין דין "ביטול" בדיני ממונות. ביטול ברוב הוא חידוש שחידשה התורה באיסורים, אבל בדיני ממונות אין דין ביטול.

רבי אבא סובר כדרך השלישית שאין בדיני ממונות דין "ביטול", ולכן לדעתו מים ומלח אינם בטלים בעיסה. תחומין הוא דין איסורי המבוסס על קטגוריות ממוניות. המים והמלח הם קניינה של המשאילה והקמח קניינה של השואלת, ושניהם מתערבים ביחד. שתי קטגוריות ממוניות אינן בטלות זו בזו, ולכן מותר להוליך את העיסה רק למקום ששתיהן יכולות ללכת אליו.

רב אושעיא חולק על רבי אבא וסובר כדרך הראשונה. לדעתו יש בדיני ממונות דין ביטול, ורק הזכות הממונית אינה בטלה. בעירוב קב חטים בעשרה קבין של חברו, יש לבעל הקב זכות ממונית, ולכן הוא רשאי לתבוע את הממון המגיע לו, לבעלת המים והמלח אין זכות ממונית בהם שהרי השאילה אותם לחברתה, וכיוון שאין לה בהם זכות ממונית הם בטלים בעיסה.

רב אושעיא מוסיף שצדקו הצוחקים על דברי רבי אבא, שהוא סותר עצמו מינה וביה. רבי אבא אמר "הרי שנתערב לו קב חטין בעשרה קבין חטין של חברו" ולא אמר "הרי שנתערבו לו קב חטין בעשרה קבין שעורים של חברו", ודברים אלו של רבי אבא מוכיחים שיש דין ביטול בדיני ממונות. אם רבי אבא סובר שאין דין ביטול בדיני ממונות, החפץ עצמו אינו מתבטל, ואין חילוק בין עירוב קב חטים בחטים לבין עירובו בשעורים, בשניהם אין דין ביטול, החפץ עצמו קיים ושייך לבעליו, והוא יכול לתבוע קב אחד מתוך אחד עשר הקבין שלפניו. אם יש דין ביטול בדיני ממונות, ורק הזכות הממונית אינה בטלה, יש חילוק בין עירוב חטים בחטים לבין עירובם בשעורים. בעירוב קב חטים בעשרה קבין של חברו, רשאי בעל הקב לתבוע את קבו מפני הזכות הממונית שלו בקב של חטים. בעירוב קב חטים בעשרה קבין שעורים של חברו, אין רשאי בעל הקב לתבוע את קבו, מפני שהקב עצמו התבטל ברוב, והוא זכאי לתבוע רק את הרווח הממוני שבעל השעורים מרוויח מהקב שלו [את דבריו של רב אושעיא: "מאי שנא חטין בשעורים דלא קאמר להו דהוה ליה מין בשאינו מינו..."] יש לפרש כך: רב אושעיא אומר שרב ספרא לא אמר דבריו בחטים בשעורים מפני שבהם החטים עצמם התבטלו, ולבעליהם תביעה ממונית בלבד, גם חטים בחטים מתבטלים, ולבעליהם תביעה ממונית בלבד].

סיכום

דין ביטול בתערובת לענין תחומין הינו דין מורכב, ונחלקו אמוראים וראשונים בגדרו: רש"י סובר שהאמוראים נחלקו האם דין תחומין כדין ממון או כדין איסור. מסקנת הסוגיה שדינו כדין איסור, וביטולו מקביל לגדרי ביטול איסורים שבכל התורה. המאירי מסכים עם רש"י בביאור שיטות האמוראים, אבל לדעתו מסקנת הסוגיה שדין תחומין כדין ממון, שאין בו ביטול.

הרא"ה סובר שדין תחומין אינו דין ממון שאין בו ביטול, ואינו דין איסור שצריך ששים לבטלו, אלא דין ייחודי שביטולו נקבע על פי החשיבות. דבר חשוב בטל רק בששים, ודבר שאינו חשוב בטל אף כשאין ששים כנגדו.